EÖRSI LÁSZLÓ

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS HATÁSA

1956 világtörténelmi jelentősége

■ Az 1956-os forradalom a magyar történelem egyik legjelentősebb eseménye volt, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a külföldiek közérdeklődése messzemenőkig ekkor nyilvánult meg leginkább: ebben a két hétben az egész a világ minden nap megkülönböztetett figyelemmel követte a magyarországi történéseket. Ezekben a napokban 18-szor került a *New York Times* címlapjaira, vagyis többször, mint más években együttvéve. Ha a *Hungary* kulcsszóra rákeresünk a nagy angolszász kiadók adatbázisaiban messzemenőkig a forradalom időszakáról kapunk legtöbb találatot.[1]

Ráadásul – ellentétben azzal, ahogy többségében értékelték a magyarságot – ekkor a szabadságszerető hősiességüket emelték ki, ahogy Dávidként szembe szállt a szovjet Góliáttal. Különleges tisztelet övezte a magyarokat, amiért – igaz, csak átmenetileg – kivívta a függetlenségét és a szabadságát, ami 1526 óta csak ritkán sikerült elérni. Korábban viszont Magyarország még a szovjet birodalom országain belül is csekély jelentőségűnek minősült, a nyugati közvélemény alig ismerte. Ha mégis, akkor kevéssé szimpatizált vele, nyilván a két világháborús ellenségkép miatt. (Lengyelország és Csehszlovákia mindig is sokkal rokonszenvesebb volt Nyugaton.)

A magyar forradalom legfontosabb világpolitikai jelentősége abban nyilvánult meg, hogy elsőként rázkódtatta meg az addig mozdíthatatlan betonerődítménynek vélt szovjet birodalmat.[2]

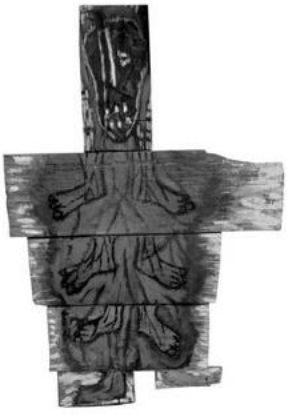

A magyar forradalommal végképp elbukott a reformkommunizmus eszméje, és 1989 már nem ezeket az eszméket valósította meg, hanem a magyar nép szabadság- és függetlenségi törekvéseit, amelynek szimbóluma 1956 marad.

A bipoláris világrendszerben ennek különleges súlya volt, hiszen a kommunista zsarnoki önkény legyőzhetetlenségének mítoszát oszlatta szét és a nyugati közvélemény előtt Budapest lett a kommunista zsarnokság elleni szembenállás szimbóluma. Emellett pedig lelepleződött, hogy a Szovjetunió politikája szöges ellentétben áll saját ideológiájával és propagandájával. 1956 nimbusza megmaradt a forradalom leverése után is, nem véletlenül választotta a *Time* magazin az év emberének a magyar szabadságharcost.

A forradalom és szabadságharc

■ A magyar forradalomnak voltak előzményei is, ám sem 1953-as berlini munkáslázadás,[3] sem az 1956. júniusi poznani megmozdulás[4] leverése nem okozott különösebb erőfeszítést a szovjet hatalomnak. Az októberi varsói események[5] már válsághelyzetet idézett elő, küszöbön állt a katonai beavatkozás is. Ám végül a Gomulka-rendszer sem jelentett komolyabb áttörést a rendszer megváltoztatásában.

Magyarországon másképpen alakult a helyzet. Az október 23-án a tüntetés fegyveres felkeléssé terebélyesedett – teljesen váratlanul.[6] Elsőnek a Rádió épületét vették ostrom alá, a gyárakból, laktanyákból, rendőrőrsökből szerzett fegyverekkel. Ennek hírére a moszkvai pártelnökség azonnal elrendelte Budapest megszállását, hogy elejét vegye az eszkalálódásnak és a Varsói Szerződés esetleges fellazításának. Magyar részről Gerő Ernő, az MDP KV első titkára volt az, aki támogatást kért az „eddig soha nem tapasztalt méreteket öltő tüntetés felszámolására".[7]

A szovjet katonai gépezet megindult: a Székesfehérváron állomásozó, Lascsenko tábornok vezette Különleges Hadtest páncélosai hajnali 2 órakor megérkeztek Budapestre („Hullám" fedőnevű hadművelet keretében).[8] Ezenkívül a Kárpáti Katonai Körzet lövészhadteste és Románia területén állomásozó egyik gépesített hadosztály Magyarország keleti részét foglalta el. A bevetett öt hadosztály paraméterei: 31 500 katona, 1130 harckocsi-és önjáró löveg, 615 tüzérségi löveg és aknavető, 185 légvédelmi löveg, 380 páncélozott szállító harcjármű és 3930 gépkocsi.[9] Riadókészültségbe állítottak két vadászrepülő-hadosztályt és két bombázórepülő hadosztályt is, vagyis összesen 159 vadászrepülő és 122 bombázó várt a bevetési parancsra.[10]

A szovjet csapatok – noha a világháborús tapasztalatoknak és a harcászati szabályzatoknak megfelelően készültek fel a városi harcra – a pártelnökség döntésére[11] – a Berlinben, 1953-ban bevált módszert preferálták. Úgy találták, hogy egyszerű erődemonstrációval, a magas színvonalú harci technika felvonultatásával menekülésre késztetik a szervezetlen, gyengén fegyverzett, képzetlen ellenállókat. Meglepetésre azonban nem ez történt, és a megszálló erők súlyos veszteségeket voltak kénytelenek elkönyvelni. Később súlyos tűzcsapásokkal több körzetben szétszórták a felkelőket, de Nagykörút és az Üllői út kereszteződésének környékén továbbra is vereségeket szenvedtek.

Szovjetunió első ízben került szembe egy forradalmi – elsősorban munkástömegekből álló – néppel. Kende Péter szerint „a lengyel forradalom üzenete az volt, hogy a társadalom él, a budapestié pedig, hogy a kommunizmus megdönthető".[12]

A főváros területén kisebb-nagyobb felkelőcsoportok alakultak meg. Összlétszámuk mintegy 15 000 főre tehető. Tagjai főleg fiatal munkásokból, segédmunkásokból és diákokból rekrutálódtak, akiket meghurcolt, elkeserített, megalázott a sztálinista rendszer. Az idősebbek közül többen megjárták a szovjet fogolytá-

borokat is. Ezek egyetértettek a forradalom követeléseivel. A nyolc évig tartó terror tapasztalatával a diktatúra megszüntetéséért és az ország függetlenségének kivívásáért fogtak fegyvert. A döntő többségük homályosan definiált „igazi szocializmust" akart, és a restaurációnak minden formáját elvetette. Megállapítható, hogy kevésbé tájékozott társadalmi rétegek is részt vettek a harcokban.

Október 28-én a magyar politikai vezetés végre elismerte a forradalmi követelések létjogosultságát, és Nagy Imre miniszterelnök kormánynyilatkozatában „nemzeti demokratikus mozgalomnak" nevezte az eseményeket, Ez meglepte a Kremlt, amely szembesült azzal, hogy csapataik összetétele nem alkalmas a győzelem kivívására. Másrészt a beavatkozás következményei miatt is aggódtak. A moszkvai pártelnökség október 30-án elfogadta Nagy Imre kormánynyilatkozatát.[13] „Ma el kell fogadni a nyilatkozatot a csapatoknak a népi demokratikus országokból való kivonulásáról (ezeket a kérdéseket meg kell vitatni a Varsói Szerződés ülésszakán) azon ország véleményének figyelembe vételével, amelyben csapataink tartózkodnak."[14] A pártelnökség tagjai – még a legszektásabbak is – egyetértésüket fejezték ki.[15] A szovjet csapatok nagyrésze kivonult a fővárosból.

Október 31-én azonban felülbírálták ezt a döntést.[16] Észlelték, hogy a kialakuló helyzet a kommunista rendszert végveszélybe sodorja (többpártrendszer bejelentése), ezért az újabb intervenció mellett döntöttek.[17] Egységeiket alattomosan szivárogtatták át a határon. A Nagy-kormány tiltakozásul felmondta a Varsói Szerződést, és bejelentette a semlegességet. Így, mivel legfontosabb követeléseket is teljesítette, teljes bizalmat élvezett. Ez a fordulat sem korábban, sem ezt követően nem fordult elő a szatellitországok történetében.

A szovjet pártelnökség utasítása értelmében november 4-én négy órakor kezdetét vette a „Forgószél" hadművelet, amelyben szintén a Különleges Hadtest, a Kárpáti Katonai Körzet alakulatai vettek részt.[18] A hatalmas túlerő, a korábbi tapasztalatok felhasználása, a kíméletlen hadászati módszer a legtöbb helyen hamarosan letörte az ellenállást, néhány körzetben – a Nyugat és az ENSZ támogatásában bízva – hat-hét napig kitartottak.

Ezt megelőzően – szovjet nyomásra – Kádár János új pártelnök, aki hitet tett a forradalom mellett, Münnich Ferenccel Moszkvába repült, és elvállalta a bábkormány vezetését.

Tito és a jugoszláv vezetés cinkossága is immár nyilvánossá vált: együttműködtek a szovjetekkel a beavatkozásban, Nagy Imréék tőrbecsalásában és a Kádár-kormány gyors legalizálásában.[19] Az utóvédharcok, a politikai ellenállás, a munkástanácsok tevékenysége az év hátralévő napjaiban folyamatosan szűkült.

A forradalom és szabadságharc leverését súlyos megtorlás (így 226 kivégzés) követte, erre ezúttal nem térünk ki. Illetve csak annyiban, hogy a Nagy Imre és társai perét elsősorban Kádár János siettette és a halálos ítéletek is elsősorban az ő érdekében születtek. A Kreml viszont elsősorban a nemzetközi szempontokat vette figyelembe: az ENSZ-határozatokat, Jugoszláviával alakuló viszonyát és a nagyhatalmi csúcsértekezlet esélyeit.[20]

Mintegy 200 000 magyar menekült Nyugatra.

1956 hatása a térségre

■ A szatellitországokban a következő megmozdulásra 12 évet kellett várni. Az 1968-as „prágai tavasz"[21] a szocializmus megreformálására törekedett, a magyar 1956-nál jóval szerényebb programmal állt elő. Részben a magyar előzmény

folytatásának tekinthető. „Kérdésessé tették, de nem döntötték meg a párt egyeduralmát."[22] a Kremlnek természetes még ez is sok volt, így a brezsnyevi haderő – a szövetségeseivel, így a magyarokkal is – véget vetett a reformkísérleteknek. Ez az intervenció cáfolja azt az állásfoglalást, hogy ha 1956-ban, a magyar vezetés gátat szabott volna az általános radikalizálódásnak, a szovjet beavatkozás sem következik be.[23] A „prágai tavasz" szétzúzásával bebizonyosodott, hogy Moszkva a rendszer finomabb reformját sem tűri el, nemhogy 1956-ban bekövetkezett radikális változásokat.[24]

Lengyelországban több jelentős rendszerellenes megmozdulás történt: 1968-ban,[25] 1970-ben,[26] 1976-ban,[27] 1980–81-ben.[28] E legutóbbi okozott legnagyobb fejfájást a hatalomnak. A szovjet tömbön belül ez volt legtovább tartó ellenzéki mozgalom volt. Ám még a Solidarnosc is jóval kevésbé mutatkozott radikálisnak, mint a magyar '56. Vezetői a politikai hatalom megragadását meg sem kísérelték – az 1956-os és 1968-as példák kellő óvatosságra intettek.[29]

Természetesen Szovjetunió összeomlását több más tényező együttesen idézte elő. Az intervenciós politika szempontjából nyilvánvalóan az afganisztáni fiaskó bizonyult legsúlyosabbnak – de ez az ázsiai ország nem tartozott a tömbhöz.

Summázva: „a magyar 1956 egyike volt azoknak a jelentőségteljes eseményeknek, amelyek a szovjet rendszer fejlődési trendjét az ellehetetlenülés és az összeomlás irányába terelték. Hruscsov személyes szerepe nem lebecsülendő, már csak azért sem, mert nélküle – talán – magyar forradalom sem lett volna... Annyi bizonyos, hogy Titónál tett Canossa-járás és az 1956. februári szovjet pártkongresszuson elmondott titkos beszéd szükséges, ámbár nem elégséges előzménye volt a magyarországi néplázadás kirobbanásának. [...] 1989 az 1956-os örökség beteljesítése volt: egy olyan harc végállomása, amelyhez a magyar forradalom szolgáltatta a történelmi precedenst" – állapította meg Kende Péter.[30]

1956 és a nyugati hatalmak

■ A korábbi hiedelmekkel ellentétben a „szuezi kaland" nem befolyásolta döntően a magyar forradalom sorsát. Gamal Abden Nasszer egyiptomi elnök államosította a brit–francia magánkézben lévő szuezi csatornát. A két nyugati hatalom a beavatkozást már a forradalom kitörése előtt kitűzte, ezzel konfliktusba sodródtak az amerikai szövetségükkel is. Ebben a kérdésben Szovjetunió és USA egy platformra került.[31] Mindemellett a brit–francia–izraeli beavatkozás Kremlt támogatta, mivel ez jó ürügyet szolgáltatott a magyar felkelés eltiprálására.

Ám a magyar forradalom a másik világhatalomnak is komoly fejtörést jelentett, mivel a világháború után kialakított status quó-t a legkevésbé sem kívánta veszélyeztetni, vagyis a Szovjetunióval el akarta kerülni a konfrontációt (ez kölcsönös volt).[32] Ezt bizonyítja Eisenhower elnök deklarációja is (amelyről akkor nem volt publikus): „...bár az Egyesült Államok őszintén kívánja, hogy véget érjen a szovjet hegemónia Kelet-Európában, de természetesen nem alkalmazhatunk erőszakot ennek érdekében. [...] Ugyanakkor el szeretnénk oszlatni minden olyan alaptalan félelmet, hogy ezekben a kelet-európai országokban megalakuló új kormányokra mint lehetséges katonai szövetségekre tekintünk. Nincsen semmiféle ehhez hasonló hátsó szándékunk. Ezekre a népekre úgy tekintünk, mint barátainkra, s egyszerűen csak annyit szeretnénk, ha barátaink szabadok lennének."[33]

Ez magyarázza a nyugati passzivitást, amely még a novemberi szovjet intervenció idején sem változott, meg is rendítette a magyar szabadságharcosokat.[34] Washington ugyanis a legkevésbé sem számított fegyveres felkelésre, annak híre kifejezetten zavarba hozta a Fehér Házat. Az alávetett országok felszabadítása mindez idáig csak szlogenként szolgált, valódi lépés nem tettek ennek megvalósításáért. Sőt a desztalinizációs évek alatti enyhülési folyamata ezt még kevésbé mozdította elő.[35]

Ebben az 1956 utáni külpolitikai viszonyok sem hoztak változást. Csak propaganda-hadjáratot vívtak a nyugati nagyhatalmak, a világháború utáni status quo-t semmi esetre sem kockáztatták. A mindenkori szovjet vezetés voltaképpen megnyugtatták arról, hogy lemondanak a „rab népek felszabadításáról", amelyet a magyar forradalom kirobbanása előtt hirdettek. A Szovjetunió világpolitikai szerepét még inkább megerősítette a hruscsovi évek idején az elért rakétatechnikai és űrkutatási eredmények.[36] Sőt egy évtized múlva az Egyesült Államokkal egyenrangú szuperhatalommá vált. Ez azonban előmozdította az enyhülést, a helsinki egyezmény megkötését és a békés egymás mellett élés gyakorlatát.[37]

Ám utóbb kiderült, hogy a Szovjetunió végül is '56 vesztese volt, mert távlatilag megpecsételte a birodalom további sorsát. „A szovjet rendszer működésének ezt követő három és fél évtizede úgy is felfogható, mint az 1956 őszén felsejlő halálos veszély elleni megelőző és kivédő intézkedések története." „1956 megmaradt olyan ijedelemnek, amelyből a szovjet vezetők és szövetségeseik csak technikai tanulságokat vontak le. [...] 1956 után a szovjet rend hosszú időre stabilizálódott a kelet közép-európai térségben, ennek nagy ára volt: a rendszer egészében nem idomult a kor kihívásaihoz. A nyolcvanas években bekövetkezett hirtelen összeomlás voltaképpen ennek volt a következménye."[38]

Figyelemre méltó ez a megállapítás is: „Feltűnő, hogy a sztálinizmus bűneiből a nyugati értelmiségiek a 30-as években mennyire semmit sem akartak észrevenni, még azt sem, ami már akkor is dokumentáltan nyilvánvaló volt: erőszakos kollektivizálás, éhínség, terror, koncepciós perek. [...] Számukra ez volt a jövő, a remény."[39] Az 1956-os forradalom lerántotta a leplet a szovjet mítoszról: ideológiai alapjai hamisak, igazi tömegbázissal nem rendelkezik, csak szuronyokkal tartható fenn. A magyar forradalom eltiprása drámai következménnyel járt Nyugaton: a baloldali pártok nagy része komoly megrázkódtatásokat szenvedtek, megváltoztak, és a kommunista pártok pedig elvesztették tömegbefolyásukat.

A magyar forradalmat Raymond Aron *győzelmes vereség*nek nevezte. Albert Camus szerint a 20. században senki sem tett többet a szabadságért, mint a magyar nép néhány nap alatt.

1956 utóélete

■ A Kádár-rezsim idején 1956 az első számú tabutéma maradt. A forradalomról csak hazugságok jelentek meg, bár az elhallgatás még jellemzőbb volt. Ám a nyolcvanas évektől a demokratikus ellenzék szamizdat kiadványai révén szűk olvasóközönség hozzájuthatott egyes emigrációban kiadott művek, vagy itthon készült írások, interjúk. Később – még mindig csak illegálisan – már alaposabb adatgyűjtés folyt, sőt a 30. évfordulón 1956-ról szóló konferenciára is sor került.

1989-ben, amikor győzött a szabadság, legálissá vált a publikálás, hirtelen nagyszámban jelentek meg a visszaemlékezések, memoárok. A tudományos kutatás is lehetővé vált. A 34 évig tartó „össznemzeti elfojtás" után arra lehetett

számítani, hogy konszenzus teremtődik 1956 értékelésében.[40] Hiszen a forradalom a nemzeti egység és összefogás ritka példája volt a magyar történelemben.

A kitüntetett érdeklődés azonban hamar elvesztette báját. Már 1991-ben a magyar társadalom nagyobb része egyre kevésbé tartotta vonzónak a forradalom emlékét. Ebben nyilván oroszlánrésze volt az ötvenhatos – és főleg álötvenhatos – veteránok gyakori, zajos, kulturálatlan civakodásának, amely inkább a korábbi kádárista propagandát erősítette. Ezeket a visszatetsző jelenségeket részben az idézte elő, hogy sokszorosan meghurcolt, megkeseredett „ötvenhatosok" csalódtak a rendszerváltásban: személyes reményeik nem teljesültek be.

1992-től tovább romlott 1956 megítélése, mivel az egyre inkább az aktuálpolitika uszályába került. *Kié '56* kérdéskör keretében a gyűlöletbeszédek állandósultak.[41] Az utóbbi 30 évben szinte csak az évfordulókon, illetve a választásokon mutatkozik fontosnak 1956 emléke, ekkor is a széthúzást, a megosztottságot gerjeszti. Mindez a tudományos szférában is érezteti hatását.

Mindezek mellett egyetérthetünk Fejtő Ferenccel, aki a forradalom 40. évfordulóján ezt mondta: „az 1989-ben született magyar demokrácia büszkén vállalhatja 1956 örökségét. [...] A magyar forradalommal végképp elbukott a reformkommunizmus eszméje, és 1989 már nem ezeket az eszméket valósította meg, hanem a magyar nép szabadság- és függetlenségi törekvéseit, amelynek szimbóluma 1956 marad."[42]

■ JEGYZETEK

1. Szalay-Berzeviczy András: *Pogány barbárok és Krisztus atlétái* (bevezető a *Címlapon Magyarország* kötethez 1848 – 2000). 31–32.
2. Kende Péter szavaival: „A szovjet világ krízistörténete 1956 őszével kezdődött." (*Még egyszer a magyar forradalom világjelentőségéről.* In: *1956-os Intézet 1995-ös Évkönyve.* 9. Továbbiakban Kende 1995)
3. Kelet-Berlinben, 1953. június 16-án, a Stalinallee építőipari munkásai sztrájkba léptek a május 28-án kihirdetett normaemelés ellen tiltakozva. Walter Ulbricht, a pártfőtitkár és Otto Grotewohl miniszterelnök önkritikát gyakoroltak és visszavonták a normaemelést. Másnap több NDK-beli városban a munkások nyíltan szembe szálltak a hatalommal. Június 18-án azonban megjelentek a szovjet harckocsik, s ez véget vetett a megmozdulásnak.
4. 1956. június 28-án Poznanban mintegy százezer munkás követelte az életszínvonal emelését és a szabad választásokat. Az állambiztonsági erők kegyetlenül szétverték a tüntetést, amelynek száz áldozata, többszáz sebesültje maradt. Mintegy hatszáz tüntetőt letartóztattak.
5. 1956. október 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt – alulról jövő nyomás hatására – a tagjai közé kooptálja W³adys³aw Gomulkát, aki 1951–54 között szigorú házi őrizetben volt. Szovjet beavatkozás fenyegetett, de végül Hruscsovék elfogadták a személyi változásokat, és leállították a csapatmozgásokat. Gomulka – akit hamarosan a Központi Bizottság első titkárává választottak – meghirdette a demokratizálás folytatását. 20-án szinte minden városban szovjetellenes demonstrációt tartottak. Gomulkáék határozatot hoztak arról, hogy megszüntetik a bírósági eljárást a poznani letartóztatottakkal szemben. Ezt követően a pártvezető a megmozdulások befejezésére szólított fel.
6. Magyarországon, a rendszerváltás előtt a hatalom azt sulykolta, hogy az „ellenforradalmat" a nyugati „imperialisták" és a hazai „reakciósok" készítették elő. A rendszerváltás után többek szerint a magyar forradalom valamiféle provokáció eredménye volt. A nagyszámban előkerülő források mindkét verziót cáfolják. A forradalom teljes mértékben spontán módon bontakozott ki.
7. *Beszámoló az SZKP Központi Bizottságában megtartott tanácskozásról. 1956. október 24.* In: *Döntés a Kremlben, 1956.* 1956-os Intézet, 1996. 176.
8. *Feljegyzés az 1956. október 23-i ülésről.* In: *Döntés a Kremlben, 1956.* 26.
9. Györkei Jenő – Horváth Miklós: *Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez* In: *Szovjet katonai intervenció 1956.* Szerk. Györkei–Horváth. H&T Kiadó, Bp. 2001. 25.
10. Uo.
11. Uo. 27.
12. Kende 1995. 9.
13. Hruscsov az új nemzetközi helyzetre is utalt: „Az angolok és a franciák most kezdenek bajt keverni Egyiptomban. Ne kerüljünk velük egy társaságba." (*Feljegyzés az október 28-i ülésről.* In: *Döntés a Kremlben.* 42.)

14. *Feljegyzés az október 28-i ülésről.* In: *Döntés a Kremlben.* 51. Ld. még: *Szovjet kormánynyilatkozat.* In: *A „Jelcin-dosszié".* Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Ford. Gál Éva, N. Goller Ágota, Páll Erna. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, 1993. 65. – *Hiányzó lapok 1956 történetéből.* In: *Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából.* Vál., előszó és jegyz. Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin. Móra Könyvkiadó, Bp., 1993.

15. *„1956. október 30. a hruscsovi időszak egyik talányos, sokáig megfejthetetlen napja"* – írta Szereda. (*Szovjet döntéshozatal, 1956. október 23–30.* In: *1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve.* 52.)

16. Korábban úgy tudták, hogy a novemberi szovjet intervenció annak volt a következménye, hogy november 1-jén Nagy Imre bejelentette az ország semlegességét, és felmondta a Varsói Szerződést. Henry Kissinger is ezen a véleményen volt. (Borhi László: *1956 helye a nemzetközi szakirodalomban.* In: *1956-os Intézet 200-es Évkönyve.* 226.)

17. Hruscsov ekkor már így érvelt: „Felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Budapestről, kezdeményezően lépjünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. [...] Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot." *Feljegyzés az október 31-i ülésről.* In: *Döntés a Kremlben, 1956.* 62.

18. A katonák létszámáról, fegyvernemeik számáról nem találtam kimutatást.

19. Rainer M. János: *Nagy Imre II.* 1956-os Intézet, 1999. 340–347.

20. Uo. 387–391.

21. A szükséges gazdasági reformok 1967 nyarától Csehszlovákiában desztalinizációs folyamatot indítottak el, a reformkommunisták mellett a liberális értelmiség is szóhoz jutott. 1968 januárjától Aleksander Dubcek első titkárrá választásával – miután kiszorították a retrográd vezetőket – a KB gyökeres változtatásokra készült gazdasági, jogalkotási, kulturális téren egyaránt. Az *„emberarcú szocializmus"* ellen 1968. augusztus 21-én indult el a szovjet, valamint lengyel, magyar, bolgár erők inváziója.

22. Kende 1995. 9.

23. Ezt Charles Gati állította. (*Vesztett illúziók.* Osiris, Bp., 2006. 203–217.)

24. Számos baloldali, kommunista körök tragikusabban ítélték meg az 1968. augusztusi eseményeket, mint az 1956-os magyar forradalom leverését, amelyet értékelésük szerint „beárnyékolt a reakció". Andrzej Paczkowski: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989.* Ford. Pálfalvi Lajos. 1956-os Intézet, Bp. 1997. (Továbbiakban: Paczkowski 1997) 241. „S ha esetleg igaz is, hogy a nyugati kommunista pártokban, még valamennyire a franciában is, »Prága« nehezebben leküzdhető zavarokat váltott ki (éppen a csehszlovák kísérlet pártkereteken belül tartott, jobban »ellenőrzött« és így mérsékeltebb jellege miatt) a magyar forradalom meg éppen vakmerősége, a reformizmuson messze túlmenő jelentősége révén küldött el nem évülő történelmi üzenetet" – idézte Molnár Miklós *'56 és a franciák* (Font Könyvkiadó, 1993) bevezetőjében Claude Lefort-ot. (15.)

25. Varsóban más városokban több egyetemista tüntetett a sajtószabadságért és a demokráciáért. A spontán jellegű diákmozgalom nem állt elő konkrét politikai programmal, a követelések megmaradtak az idealisztikus szocializmus talaján. A hatóságok kíméletlenül jártak el az egyetemistákkal szemben, és számos oktatót, egyéb dolgozót elbocsátottak. Mindezt megelőzte az 1967-es júniusi arab–izraeli háborúval járó antiszemita kampány. Mintegy 15 000 ember hagyta el az országot 1968–69-ben.

26. 1970 decemberében még súlyosabb helyzet alakult ki. Gdanskban, a jelentős mértékű áremeléseket követően sztrájk robbant ki. A Gomulka-adminisztráció ellenforradalomként ítélte meg a többi tengermelléki üzemekben is terjedő sztrájkmozgalmat, és fegyvert vetett be a munkások ellen. A katonaság tüzének több mint negyvenen áldozatul estek, a sebesültek száma meghaladta az ezret, az előállítottaké a 3200-at. Mindezekért tüntetések bontakoztak több más városban is. A történtek miatt Kremlben is „módfelett aggódtak", sőt „egész éjjel aludni sem tudtak" – ahogy ezt Brezsnyev december 17-én közölte Gomulkával, aki biztosította őt arról, hogy helyreállítják a rendet. Ha másképp nem megy „természetesen segítséget kérünk". (Paczkowski 1997. 259.) Végül Gomulkának *„az 1956 hősének"* – nem kis mértékben moszkvai sugallatra – mennie kellett, a LEMP élére Edward Gierek került, és visszavonták az áremeléseket.

27. A hatalom újabb drasztikus áremeléseket jelentett be, majd megtorolta a radomi és az ursusi munkások megmozdulását (mintegy 2500 embert letartóztattak). Megalakult az első kelet-középeurópai alternatív szervezet, a KOR (Munkásvédelmi Bizottság), a Helsinki szellemében. Ezzel indult el az ún. második nyilvánosság is.

28. 1980. július 1-jén az újabb áremelések bejelentése az addigi legnagyobb sztrájkhullámot indította el szerte az országban. Hamarosan megalakult a Független Önigazgatási Szakszervezet, a Szolidaritás is, amely rövidesen 3,5 millió tagot számlált. A korábbiakkal ellentétben az értelmiség és a munkásság komoly összefogásról tett tanúbizonyságot, ezt a hatalom különlegesen veszélyesnek ítélte, és letartóztatta a hangadókat. Miután Felső-Sziléziában kirobbant a bányászsztájk, Stanisław Kania váltotta fel a párt élén Giereket. A továbbiakban az egyébként is silány közellátás még inkább

akadozott, és tartani lehetett a szovjet beavatkozástól is. Brezsnyevék úgy látták, hogy a gyengélkedő lengyel testvérpárt nem tudja konszolidálni a helyzetet, és burkoltan katonai intervenciót helyeztek kilátásba. Wojciech Jaruzelski nemzetvédelmi miniszter, később miniszterelnök többször megnyugtatta Kremlt, hogy a vezetés saját erővel is úrrá tud lenni a helyzeten. 1981. december 13-án Jaruzelski tábornok katonai puccsot hajtott végre, és kihirdette és másfél évig fenntartotta a rendkívüli állapotot. Mintegy 200 politikai fogoly még ezt követően sem szabadult. A rendszerváltás után Jaruzelski a rendcsinálást a szovjet beavatkozás megelőzésével indokolta. Hogy a szovjet csapatok ténylegesen bevonultak volna, nem tudjuk, mindenesetre az Egyesült Államok műholdas berendezése többször is rögzített csapatmozgásokat a lengyel határok mentén.

29. „Sem a Prágai Tavasz, sem a lengyel Szolidaritás, sem Gorbacsov hullócsillagpályája nem tudta elfeledtetni Budapestet" – írta Molnár Miklós az *'56 és a Franciaország* bevezetőjében. (15.)

30. Kende 1995. 17–18.

31. Békés Csaba: *Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom*. In: *1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve*. 204. (Továbbiakban: Békés)

32. E témakör kutatója, Békés Csaba többek között ezt írta erről: „A kelet-nyugati viszony ötvenes évekbeli alakulásának vizsgálata azt mutatja, hogy minden ellenkező előjelű amerikai propaganda illetve kelet-európai várakozás ellenére 1953–1956 között [...] amerikai, illetve nyugati részről nem léteztek olyan törekvések, amelyek ezen országok felszabadítását célozták volna. Ellenkezőleg: ezek az évek a kelet–nyugati viszonyban minőségileg új szakaszt nyitottak (konfrontáció helyett tárgyalások), és a két szuperhatalom kifejezett közeledését eredményezték; mindez a kelet-európai országok vonatkozásában 1955–56-ban már olyan szuperhatalmi konszenzus kialakítását vetítette előre, amelynek tulajdonképpeni kodifikálására, azaz az európai de jure elismerésére végül 1975-ben a helsinki záróokmány aláírásával került sor. A magyarországi felkelés kirobbantása ezért nem csak hogy nem állt az Egyesült Államok érdekében, hanem kifejezetten kellemetlenül érintette az amerikai vezetést, hiszen a budapesti események megzavarták, egy rövid időre visszavetették az addig oly ígéretes eredményeket hozó enyhülési folyamatot." (Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. 1956-os Intézet, 1996. 15.)

33. Idézi Henry Kissinger: *Diplomácia*. (Panem – McGaw – Hill–Grafo, Bp., 1996. Ford. Baik Éva, Kálmán András, dr. Magyarics Tamás, Rózsa György, Szabó Klára. Továbbiakban: Kissinger 1996) 549–550. Mindehhez Kissinger a következőket fűzi hozzá: „A magyarországi forradalom idején Amerika alaposan alulmaradt saját retorikájával szemben. A kelet-európai kommunista hegemónia megdöntéséért háborús kockázatot nem vállalni – egy évtizeden keresztül ez volt az amerikai politika. De Washington kudarca, hogy komolyabban vizsgáljon más, nem háborús megoldást az események kedvező irányba terelésére, megmutatta, hogy mekkora szakadék tátong aközött, amit Washinton hirdetett, s amit valóban hajlandó volt megtenni."

34. Hogy az 1945-ben létrejött európai status quo kölcsönös elismerése mennyire sarokköve volt a két szuperhatalom politikájának, azt a későbbi kelet-európai reformkísérletek bukásai bizonyítják. A Nyugat éppúgy magukra hagyta őket, mint a magyar forradalmat.

35. Békés 205.

36. „Egy világosabb, határozottabb amerikai kiállás nélkülözhetetlen lett volna abból a szempontból, hogy a szovjet beavatkozást kevésbé kiszámíthatóvá, vagy legalábbis nem minden következmény nélkülivé tegye. Kreml vezetőit figyelmeztetni kellett volna, hogy a magyarországi forradalom eltiprása komoly politikai és gazdasági következményekkel jár, s beláthatatlan időre befagyaszthatja a kelet–nyugati kapcsolatok alakulását is." (Kissinger 1996. 554.)

37. Békés Csaba: *Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom* In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. II. rész. KLTE, Debrecen, 2000. 112.

38. Kende 1994. 11. Kende kétféle értékelés említ: 1. Hruscsovék helyesen jártak el, mert a szovjet rendszer 35 év haladékot kapott. 2. Hruscsovék 1956-ban kényszerpályára terelték a szovjet rendszer, amelyből nem volt kiút.

39. Kosáry Domokos: *A magyar 1956 történeti jelentőségéről*. In: *1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve*. 19–20.

40. „Az 1956-tal való foglalkozás kétségtelenül 1989-ben érte el a csúcspontot alighanem minden területen: a közbeszédben, a sajtóban, a könyvkiadásban s a politikai megnyilvánulásokban is. Ezt teljesen értetővé teszi, hogy abban az évben támadtak fel a feledtetésből a temetetlen holtak, találták meg, majd tárták a világ elé a kivégzettek sírjait, akkor zajlott le a nagy újratemetés, s álltak nyilvánosság elé az 1956 után börtönbe zárt, hallgatásra ítélt vagy emigrációba kényszerült tanúk." (Litván György: *Politikai beszéd 1956-ról – 1989 után*. In: *1956-os Intézet 2002-es Évkönyve*)

41. A vita főleg arról folyt, hogy kiknek az érdeme volt a forradalom: a pártellenzéké, vagy a felkelőké. Nyilvánvaló, hogy forradalom előkészítésében a pártellenzék, az értelmiség, a fegyveres ellenállásban az utca játszotta a főszerepet.

42. Kerekasztal-beszélgetés 1956 örökségéről. In: *1956-os Intézet 1996/97-es Évkönyve*. 33.